BIBLIOTECA ȘCOLARULUI

Mihai EMINESCU

Între Scylla și Charybda

Opera politică

LITERA

biblioteca școlarului

Mihai

EMINESCU

}NTRE SCYLLA +I CHARYBDA

Litera
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

APRECIERI CRITICE

[...] O]mprejurare]n care Eminescu reac\ioneaz[cu demnitate, refuz`nd s[ ]mprumute pana sau chiar numai semn[tura sa pentru cauza unui politician local, ]ncheie colaborarea sa la *Curierul de Ia=i*. Ced`nd unei invita\ii mai vechi, se hot[r[=te s[plece la Bucure=ti, asum`ndu-=i greul trebii]n redac\ia *Timpului,* ziarul conservator al lui Lasc[r Catargiu. }n inima lui ducea iubirea cast[pentru Veronica Micle, cunoscut[cu ani]nainte la Viena. }n redac\ia *Timpului* reg[sim pe Caragiale =i Slavici. Conservatorii se aflau atunci]n opozi\ie =i adversitatea politic[nu fu suspendat[nici]n timpul ostilit[\ilor cu Turcia. Adopt`nd pozi\iile partidului, desigur nu cu o pan[ mercenar[, ci dintr-o ad`nc[adeziune, sprijinit[de forma\ia sa =i de prieteniile c`=tigate printre junimi=ti, Eminescu str[bate acum o epoc[de mare violen\[polemic[. Una din personalit[\ile mai des atacate era C. A. Rosetti, omul care]ntrupa mai deplin liberalismul revolu\ionar, dar care nu-i r[spunde niciodat[cu resentimentul s[u, m[rturisindu-=i adesea admira\ia pentru scriitor =i citindu-i cu]nc`ntare articolele, uneori ]n fa\a prietenilor, totdeauna numero=i din jurul s[u. Colaborarea lui Eminescu la *Timpul* dureaz[ =ase ani, de la 1877 p`n[la 1883. Ea dezvolt[ideile formulate]n conferin\a despre *Influen\a austriac[,* nu]ns[f[r[s[le adauge elemente noi. Eminescu respinge acuza\ia de reac\ionarism care i se arunca uneori, c[ci el nu dore=te]nl[turarea marilor cuceriri sociale ale genera\iei de la 1848, ci numai folosirea lor]ntr-un chip care s[nu primejduiasc[interesele na\iunii rom`ne =i s[ altereze firea ei. “C`nd capetele luminate ale genera\iunilor trecute, scrie el]n *Timpul* (1879), au]mbr[\i=at ideile liberale =i s-au hot[r`t a se consuma ]n munca propag[rii lor, nu-=i ]nf[\i=au viitorul astfel cum e prezentul. Adev[ra\ii apostoli ai libert[\ii erau ]nainte de toate rom`ni p[trun=i de con=tiin\a unit[\ii noastre na\ionale =i doreau libertatea =i egalitatea numai ca ni=te]nlesniri pentru dezvoltarea poporului. Ideile liberale nu erau pentru d`n=ii un scop, ci un mijloc pe care ]ntotdeauna-l subordonau principiului na\ionalit[\ii. Noi suntem urma=ii acelor oameni, mai pu\in liberali dec`t na\ionalii-liberali, dar mai mult na\ionali dec`t d`n=ii. Nu ne-am sfiit niciodat[=i nu ne sfiim nici acum a declara f[r[=ov[ire, c[sus\inem ideile liberale numai pe c`t ele nu produc o perturba\iune]n dezvoltarea

noastr[na\ional[=i numai pe c`t ele nu ne ]mping spre forme de vie\uire str[ine de firea poporului rom`nesc”. Alteori, el preconizeaz[progresul lent,]n acord cu legea tuturor cre=terilor organice: “Precum cre=terea unui organism se face]ncet, prin superpunerea continu[=i perpetu[de noi materii organice, precum inteligen\a nu cre=te =i nu se-nt[re=te dec`t prin asimilarea lent[ a muncii intelectuale din secolii trecu\i =i prin ]nt[rirea principiului ]nn[scut al judec[\ii, precum orice moment al cre=terii e o conservare a celor c`=tigate]n trecut =i o ad[ugire a elementelor cucerite din nou, astfel adev[ratul progres nu se poate spera dec`t conserv`nd pe de o parte, ad[ug`nd pe de alta: o vie leg[tur[ ]ntre prezent =i viitor, nu ]ns[ o serie de s[rituri f[r[ or`nduial[. Deci progresul adev[rat fiind o leg[tur[natural[ ]ntre trecut =i viitor, se inspir[din tradi\iunile trecutului,]nl[tur[ ]ns[inova\iunile improvizate =i aventurile hazardoase” (*Timpul,* 1880). Alteori nostalgia romantic[pentru trecut exalt[vremile voievozilor: “...a readuce vulturescul av`nt al Basarabilor, starea de bog[\ie din vremea lui Petru Rare= ori a lui Matei Basarab, a le putea readuce ar fi merit =i a fi reac\ionar ar fi identic cu a fi sporitor neamului =i \[rii” (*Timpul,* 1880). Lucrul nu i se pare]ns[posibil lui Eminescu: “Nici putin\[nu exist[pentru un asemenea partid”. Ceea ce i se pare posibil este]ndep[rtarea, “prin puterea de asimilare a solului =i a rasei”, a “p[turii superpuse”,]n genere de provenien\[greceasc[, p[tur[care =i-a]nsu=it puterea politic[, clas[de oameni lipsi\i de acea sensibilitate pentru adev[r,]n care Eminescu vedea semnul distinctiv al mentalit[\ii rom`ne=ti, ]mprejurare menit[ s[ explice afinitatea acelei categorii pentru formele de via\[ artificiale =i sterile. }n dezvoltarea politic[ a \[rilor rom`ne=ti de la 1700]ncoace, Eminescu distinge trei perioade, dup[raportul]n care s-a g[sit elementul autohton cu cel imigrat: “La 1700]nvinge elementul imigrat prin domnia fanariot[. La 1821]ncepe reac\iunea elementului autohton =i merge biruitoare =i asimil`nd p`n[la 1866. La 11 februarie 1866]nvinge din nou elementul imigrat” (*Timpul,* 1881). Reac\iunea fondului istoric al \[rii trebuie]ns[s[se produc[: “totul trebuie *dacizat* oarecum de-aici]nainte”. Articolele politice ale lui Eminescu =i-au g[sit deplinul lor ecou abia mai t`rziu. }n 1891, Gr. P[ucescu d[ o prim[ edi\ie cuprinz`nd materialul din 1880-1881, completat prin edi\iile succesive ale lui I. Scurtu (1905), N. Iorga (1909), A. C. Cuza (1914), D. Mur[ra=u (f. d.), I. Cre\u (1939). }nsemn[tatea doctrinei politice eminesciene a fost necontenit pus[ ]n lumin[=i rolul ei a fost dintre cele mai hot[r`toare]n formarea doctrinei na\ionaliste de dup[1900 =i dintre cele dou[r[zboaie. [...]

Tudor VIANU. *Mihai Eminescu*]n vol. +erban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu. *Istoria literaturii rom`ne moderne.* Colec\ia “Lyceum”, Editura Eminescu, Bucure=ti, 1995, p. 212-214.

[...] Plec`nd de la ceea ce sunt ]n chip firesc clasele sociale, Eminescu arat[ c[ via\a social[ este un c`mp de schimb[ri ne]ncetate, este mi=care, iar statul, care-i regulatorul acestei vie\i, este stabilitate. Cu exemple din istoria na\ional[, Eminescu vrea s[ne conving[c[ori de c`te ori am avut stabilitate ]n domnie, am mers pe calea progresului. C`nd]ns[, sub influen\a dreptului public polon, ne-am r[sturnat mereu domnii, am dec[zut =i am ajuns]n pragul epocii contemporane dezbina\i ca na\ie, sf`=ia\i ca \ar[. }n schimb,]n jurul nostru s-au creat state uria=e, sub conducerea unor dinastii stabile.

Eminescu urm[re=te istoria \[rilor noastre =i ajunge la concluzia c[, pentru p[strarea na\ionalit[\ii, avem nevoie de-o organiza\ie de stat, care s[satisfac[trei cerin\e: 1) stabilitate; prin monarhia ereditar[, mai mult ori mai pu\in absolut[; 2) munc[, prin excluderea parazi\ilor condeiului =i silirea tuturor la o activitate productiv[; 3) economie, adic[cump[nire]ntre foloasele aduse de o cheltuial[=i sacrificiile f[cute pentru ea. Numai o asemenea organiza\ie poate salva na\iunea noastr[, ceea ce trebuie s[fie principalul scop: “Nu dreptul public, ci p[strarea na\ionalit[\ii noastre e lucrul de c[petenie pentru noi =i ar fi mai bine s[nu alegem deputa\i dec`t s[ se piard[ na\ia rom`neasc[“.

Articolele din *Timpul* dezvolt[=i completeaz[principalele probleme care l-au preocupat pe Eminescu]n *Influen\a austriac[*. Statul, sus\ine el, trebuie s[fie reazemul sigur al na\iunii =i s[-=i]ndeplineasc[scopul moral prin]ncurajarea meritului =i muncii. Astfel, Eminescu scrie: “noi primim ideea statului ca ap[r[tor al meritului legitim, al averii legitime, al muncii legitime, ca ceva superior dispozi\iilor generale ale unei genera\ii, ca un element moral, al[turi de imoralitatea eventual[a tendin\elor existente]n societate”. }n concep\ia sa despre stat, Eminescu pleac[de la singura realitate pe care-o recunoa=te: na\iunea. Scopul principal nu-i forma de guvern[m`nt, ci starea bun[a na\iunii. El admite =i o form[de stat absolutist, dac[asigur[o via\[cum trebuie oamenilor; este]ns[contra unui stat liberal]n care se tr[ie=te]n boal[=i]n mizerie.

Sistemul de guvern[m`nt care nu-=i]ndeplinе=te misiunea de a duce na\iunea spre progres este un sistem r[u, condamnabil, uciga=. Eminescu duce lupta]n special]mpotriva statului demagogic, socotindu-l ca un stat]n care domin[numai interesele personale, un stat condamnat s[fie slab]nl[untru =i-n afar[. Statul demagogic, al c[rui sf`r=it nu poate fi dec`t descompunerea, este o unealt[ ]n m`na politicienilor. Departe de a asigura dezvoltarea armonic[a claselor sociale =i de a]ncuraja meritul =i munca, un astfel de stat este o organiza\ie de parazi\i. Statul acesta este un mecanism f[r[de moralitate, f[r[de suflet, f[r[de ideal. }n acest stadiu a ajuns, dup[Eminescu, statul nostru]nc[put pe m`na partidului liberal: “Statul e azi ma=ina prin mijlocul c[reia cei la=i se r[zbun[asupra protivnicilor lor politici”. Statul demagogic nu are respect pentru popor, pentru s[n[tatea locuitorilor, pentru tradi\ii, este statul egoismului.

Condi\ia principal[pe care ar trebui s-o]ndeplineasc[statul nostru este de a fi un stat na\ional, un stat rom`nesc, ]n care s[ se poat[ dezvolta elementul autohton. Dac[ via\a noastr[ de stat nu ne asigur[ aceast[ dezvoltare, nici nu merit[m s[ exist[m ca stat. Numai statul na\ional poate realiza cerin\a ca elementul rom`nesc s[-=i impun[geniul lui specific =i s[fie determinant]n via\a societ[\ii. Realiz`nd un asemenea stat, nu mai avem a ne ]ngrijora de elementele str[ine de pe teritoriul rom`nesc, c[ci acestea vor trebui s[-=i supun[interesele lor particulare intereselor generale ale na\iunii noastre. Soarta =i caracterul neamului trebuie s[fie determinate de c[tre elementul na\ional. P[rerea este clar expus[: “Natura poporului, instinctele =i]nclin[rile lui mo=tenite, geniul lui care adesea necon=tient urm[re=te o idee, pe c`nd \ese la r[zboiul vremii, acestea s[fie determinante]n via\a unui stat”. [...]

}ndelunga activitate ziaristic[arat[la Eminescu pasiune, dar =i oboseal[dup[1880 =i mult[nemul\umire, pe care datele sigure o justific[. }mbr[\i=area cu c[ldur[a principiilor politice conservatoare nu poate fi privit[, cum au f[cut unii, ca simplu oportunism al unui poet care-=i g[sea astfel asigurat un mijloc de trai. Ziaristica militant[a fost pentru Eminescu prilejul de-a-=i exprima convingerile =i,]n sus\inerea acestora, =i-a pus =i talentul de scriitor =i dinamismul ca cet[\ean activ. Trebuie s[regret[m c[nu =i-a semnat dec`t arareori articolele de la *Timpul,* ceea ce va aduce mereu discu\ii]n ce prive=te paternitatea acestora.

G`ndirea politic[ a poetului este ]n acord cu aceea a *Junimii* =i a fost alimentat[ de cultura rom`neasc[(Eliade din *Echilibrul]ntre antiteze,* Hasdeu din articolele politice, scrierile unor economi=ti ai epocii) =i de cea str[in[(sociologie revolu\ionar[ ]n epoca de elaborare a poeziei *}mp[rat =i proletar,* g`ndire politico-social[german[=i anglo-saxon[) dar totul a fost asimilat, a f[cut una cu fiin\a scriitorului =i =i-a c[p[tat cu consecven\[expresia]ntre 1876 =i 1883.

G`ndirea lui conservatoare avea s[-l fac[ ]n chip firesc adept al evolu\ionismului =i potrivnic salturilor revolu\ionare. G`ndirea lui politic[scoate]n relief ideea na\ional[, c[ci]n chip statornic scriitorul ziarist are]n vedere na\iunea noastr[, pe care-o vrea pus[ ]n situa\ia de-a se dezvolta spiritual =i material spre a realiza o civiliza\ie proprie. De aici decurge =i formularea teoriei sociale a compensa\iei prin munca spiritual[ori manual[pe care trebuie s-o presteze fiece cet[\ean al \[rii. Munca]n folosul colectivit[\ii]nsemneaz[pentru el oarecum contopirea]n sensibilitatea, spiritualitatea =i interesul colectivit[\ii =i reprezint[a=adar cea mai]nalt[form[a patriotismului.

}n liberalismul sub forma lui demagogic[, Eminescu vede un du=man al progresului na\iunii,]ndeosebi prin favorizarea cosmopolitismului. +i tot at`t de net este exprimat[=i convingerea c[liberalismul practicat la noi aduce mizeria =i dec[derea popula\iei. [...]

Trebuie s[recunoa=tem c[-n patriotismul lui Eminescu nu exist[nici xenofobie z[natic[=i nici =ovinism. La *Federa\iunea* a sus\inut ideea de libertate pentru toate na\iunile conglomeratului politic austro-ungar, iar la *Timpul,* lupt`nd pentru independen\a =i progresul neamului nostru, niciodat[nu a lovit]n libertatea =i]n progresul vreunui alt neam.

Poetul a cunoscut realit[\ile politice de la noi, dar s-a ridicat adesea la viziuni poetice. A tr[it zbuciumul metafizic al unui om de]nalt[cultur[, dar =i]n activitatea practic[de ziarist, se d[pe fa\[tot artistul care se ridic[la idei generale =i le d[expresie literar[. Tr[s[tura de artist apare =i]n scrierile politice ale lui Eminescu:]nver=unarea de a construi teoretic o form[politic[ ]n contrast cu realitatea, pe care n-o putem schimba, viziunea minunat[a na\iunii st[p`n[ pe sine =i dezvolt`ndu-se potrivit cu geniul ei propriu, stabilirea de valori morale supreme. Din via\a neamului nostru,]n ce are el esen\ial, Eminescu a luat date =i le-a transpus]n cele mai]nsemnate poezii ale lui. Dar =i ceea ce a avut el mai deosebit ca artist — tr[irea pentru viziuni proiectate]n eternitate, s-a transpus]n proza politic[=i i-a dat un nimb de poetic[sc`nteiere [...].

Dumitru MIR{RA+U, *Mihai Eminescu. Via\a =i opera*. Editura Eminescu. Bucure=ti, 1983, p. 288-290, 299-300.

Exist[ ]n activitatea publicistic[a lui Eminescu trei perioade distincte]n cadrul c[rora putem fixa =i c`teva momente mai semnificative pentru o problem[sau alta. Criteriul de baz[pe care ne]ntemeiem]n periodizarea noastr[ ]l constituie schimb[rile intervenite]n statutul personal al poetului]n cursul activit[\ii sale scriitorice=ti, schimb[ri care hot[r[sc]n fond orientarea =i caracterul ei.

Publicistica eminescian[din prima perioad[se circumscrie]ntre ianuarie 1870, c`nd public[ primul articol, *O scriere critic[* ]n *Albina* din Pesta =i mai 1876, c`nd intr[ ]n redac\ia *Curierului de Ia=i,* foaia ie=ean[. Vom distinge aici o publicistic[a epocii studiilor universitare la Viena, c`nd Eminescu colaboreaz[ la publica\iile rom`nilor din Imperiul austro-ungar =i se situeaz[pe pozi\iile acestora]n ap[rarea institu\iilor culturale, critic[dualismul =i se afirm[ca un exponent al “tinerilor”]n lupta pentru]nf[ptuirea idealului de unitate na\ional[a poporului rom`n. Eminescu se manifest[ ]n direc\ii multiple, de la articolul pe teme culturale la editorialul de orientare politic[ =i lansarea de apeluri c[tre public pentru solidaritatea na\ional[. Pozi\ia sa este a t`n[rului intelectual rom`n, ]nsufle\it de lupta poporului s[u =i acest av`nt tineresc se reflect[=i]n publicistica sa.

Acestei prime perioade se impune s[-i al[tur[m =i un al doilea moment care coincide cu activitatea de bibliotecar la Biblioteca Central[din Ia=i. Activitatea publicistic[

de acum este redus[ca extindere =i are,]n chip evident, caracter c[rtur[resc. Eminescu \ine, tot acum, =i conferin\a *Influen\a austriac[asupra rom`nilor din Principate*,]n care sintetizeaz[ideile din articolele anterioare =i din]nsemn[rile din manuscrise =i schi\eaz[un program pentru viitoarea sa activitate publicistic[.

Perioada a doua a gazet[riei lui Eminescu o]nscriem]ntre 19 mai 1876, c`nd avem date sigure c[ poetul intr[ ca redactor la *Curierul de Ia=i*, =i ultima s[pt[m`n[din octombrie 1877, c`nd p[r[se=te redac\ia foii ie=ene. Se produce acum o schimbare fundamental[ ]n statutul personal al poetului, ]n sensul c[ devine ziarist profesionist. Foaia ie=ean[ era, pe de alt[ parte, o publica\ie oficial[, cu o apari\ie de trei ori pe s[pt[m`n[=i care rezerv[p[r\ii neoficiale, din cele patru pagini, una singur[. Concep\ia lui Eminescu despre menirea ziarelor este cea a]nainta=ilor s[i Asachi, Kog[lniceanu, Alecsandri, Negruzzi, care f[ceau din publica\iile lor organe de pres[cu caracter enciclopedic. Pe acest drum merge =i Eminescu =i]n acea singur[pagin[o unei foi oficiale face cronic[de politic[extern[, cronic[de politic[intern[, cronic[cultural[, cronic[dramatic[=i artistic[. Nic[ieri]n gazet[ria lui Eminescu nu se vede mai bine ca la *Curierul de Ia=i* ce poate realiza geniul cu mijloace materiale reduse =i]ntr-un spa\iu tipografic restr`ns. Activitatea publicistic[a poetului surprinde prin diversitatea problemelor abordate, prin seriozitatea =i buna informare =i prin modul de-a polemiz[ ]n chestiunile controversate. Aici, la *Curierul de Ia=i* — =i nu la *Timpul* —]l g[sim pe Eminescu cronicarul de politic[extern[, cronicarul cultural =i cronicarul dramatic.

Perioada a treia a gazet[riei lui Eminescu este cuprins[ ]ntre octombrie 1877, data intr[rii]n redac\ia *Timpului*, cotidianul bucure=tean, =i iunie 1883, pr[bu=irea sa intelectual[. Aparent nu se schimb[nimic]n statutul personal al poetului, de vreme ce trece ca ziarist profesionist de la foaia ie=ean[la cotidianul bucure=tean. +i totu=i situa\ia nu se prezint[a=a. Poetul intr[ ]n redac\ia *Timpului*, ca simplu redactor, cum era =i I. Slavici, la chemarea c[ruia p[r[se=te foaia ie=ean[, trece apoi]n fruntea ziarului, ca redactor-=ef, ca s[ocupe,]n final, postul de prim-redactor. Eminescu]=i asum[sarcina, la intrarea]n redac\ia *Timpului*, s[fac[cronica de politic[intern[=i se ocup[cu intermiten\e de evenimentele interna\ionale =i de mi=carea cultural[. Publicistica sa cunoa=te, sub aspectul diversit[\ii, o]ngustare evident[ ]n raport cu cea de la foaia ie=ean[. Dar dac[la cotidianul bucure=tean nu ne]nt`mpin[peisajul caleidoscopic din foaia ie=ean[, se impune aten\iei]nc[din primele articole amplificarea discursului critic =i verva polemic[. Publicistica eminescian[cunoa=te desf[=urarea cea mai larg[ ]ntre februarie 1880 =i decembrie 1881. Acum Eminescu este redactor-=ef al cotidianului bucure=tean =i]l transform[ ]n organ de pres[al orient[rii sale politice. Poetul sus\ine,]n zeci de articole, primatul muncii]n promovarea]n ierarhia social[, ia ap[rarea “claselor pozitive” =i critic[ ]n termeni necru\[tori “p[tura superpus[“ =i demagogia din via\a

politic[. Eminescu p[r[se=te conducerea *Timpului*]n ianuarie 1882, ca urmare a apropierii “sincerilor conservatori” de “sincerii liberali” =i a form[rii “opozi\iei coalizate”. Poetul trece r[spunderea conducerii ziarului lui Grigore G. P[ucescu, membru marcant al “opozi\iei coalizate” =i r[m`ne prim-redactor pentru partea politic[. Colaborarea sa nu mai este la fel de sus\inut[ ca ]nainte de ianuarie 1882, asist[m la absen\e din redac\ie. Ziaristica poetului cunoa=te =i un epilog, care se constituie din cele c`teva articole publicate]n *Rom`nia liber[* =i *F`nt`na Blanduzie*i spre sf`r=itul vie\ii.

Publicistica lui Eminescu se g[se=te]ntr-o situa\ie paradoxal[ ]n raport cu celelalte domenii ale scrisului s[u. Poetul public[sub supravegherea sa un num[r restr`ns de poezii, c`teva proze =i nici o pies[de teatru. Exegezele eminesciene sunt totu=i orientate]n aceste direc\ii. Publicistica ocup[un loc ne]nsemnat — s[nu spunem altfel — de=i este partea cea mai extins[o scrisului eminescian. +i ce nu este mai pu\in important, ea se public[sub supravegherea sa =i poart[girul responsabilit[\ii sale. Dar publicarea integral[a publicisticii eminesciene va conduce =i la o reevaluare a crea\iei sale din celelalte domenii.

Contribu\iile noastre documentare]=i propun s[prezinte publicistica lui Eminescu]n integralitatea sa =i]n func\ie de problemele specifice din cele trei perioade. Aici ne ocup[m de primele dou[perioade, urm`nd ca celei de la *Timpul* s[-i consacr[m un volum separat. Privim publicistica din interiorul ei =i nu o lu[m ca pretext pentru afi=area erudi\iei noastre. Nu pierdem din vedere, fire=te, leg[tura dintre publicistic[,]nsemn[rile din manuscrise =i celelalte domenii ale scrisului s[u. Publicistica eminescian[ni se relev[, astfel,]nsufle\it[de cele mai nobile idealuri ale poporului nostru =i o prezen\[permanent[ ]n con=tiin\a posterit[\ii.

Dimitrie VATAMANIUC. *Publicistica lui Eminescu. 1870-1877*. Colec\ia “Eminesciana”, Editura Junimea, Ia=i, 1985, p. V-VIII.

[...] Produs al unei munci extenuante de opt ani la amintitele dou[gazete, publicistica politic[eminescian[ ]=i are premisele ideologice]n conferin\a rostit[la 14 martie 1876,]n ciclul de “prelec\iuni populare”, publicat[ ]n *Convorbiri* sub titlul *Influen\a austriac[asupra rom`nilor din Principate.* Ideea de temelie este aceea a statului natural. Statul, afirm[ Eminescu, ]n total[ contradic\ie cu Schopenhauer, care ]mbog[\e=te concep\ia rousseauist[ a “contractului social”, este un “a=ez[m`nt al naturii, =i nu al ra\iunii”, expresie a firii popoarelor, care, =i ele, “nu sunt produse ale inteligen\ei, ci ale naturii”. Statul armonizeaz[interesele divergente ale diferitelor clase, clasele nefiind “indivizi deosebi\i”, ci “un complex de organe sociale”, “egal de importante”, ale “individului” superior care este organismul statal. Factorul armoniz[rii, acela ce implicit asigur[stabilitatea societ[\ii devenite stat este monarhul. Toate

calamit[\ile ab[tute peste \[rile rom`ne=ti, =i de pe urma c[rora Rom`nia contemporan[se g[sea]ntr-o stare de pl`ns, sunt atribuite de poetul viitoarei *Doine* “dispari\iei monarhiei ereditare =i sc[derii necontenite a puterii domnitorilor. Sub fanario\i, “care aveau numai titlul de Domn =i pomenirea]n biserici, nicidecum]ns[consisten\a monarhic[, puterea central[a statului e curat nominal[“. Ajun=i “aproape autocra\i” pe propriile mo=ii, boierii “au c[zut” =i ei, cu timpul, dup[ruinarea r[ze=ilor =i a “bresla=ilor”. P`n[ la urm[, clasa boiereasc[ a fost ]nlocuit[ de aceea, parazitar[, bugetivor[, a “scribilor”, a “proletarilor condeiului”. Asupra acesteia — denumit[ “p[tura superpus[“ — avea s[ dezl[n\uie Eminescu, prin *Timpul*, incendiul combativit[\ii sale, f[c`nd-o r[spunz[toare pentru toate anomaliile prezentului. Datorit[ei, partidele nu erau “partide de principii, ci de interese personale”, nu erau formate, cum o declarau, din conservatori =i liberali, ci din “oameni cu slujb[: guvernamentali” =i “oameni f[r[slujb[: opozi\ie”. Denun\`nd, cum se vede, ambele mari partide, ca parazitare, doctrina eminescian[ era, principial, profund conservatoare, ]ntrec`nd-o]n aceast[privin\[pe aceea a lui Xenopol, Maiorescu =i Carp. Practic]ns[, scriitorul =i-a acomodat principiile, ca Maiorescu, condi\iilor contemporane concrete. Con=tient c[timpul nu putea fi]ntors]napoi, c[modernizarea lumii rom`ne=ti era ireversibil[, el admitea progresul ]n aceast[ direc\ie, dar dorea ca ritmul lui s[ fie c`t mai lent =i, mai ales, s[nu se accelereze]n dauna identit[\ii na\ionale. “Adev[ra\ii apostoli ai libert[\ii — scria Eminescu,]n noiembrie 1879, vorbind despre pa=opti=ti — erau]nainte de toate rom`ni p[trun=i de con=tiin\a unit[\ii noastre na\ionale =i doreau libertatea =i egalitatea numai ca ni=te ]nlesniri pentru dezvoltarea poporului. Ideile liberale nu erau pentru d`n=ii un scop, ci un mijloc pe care]ntotdeauna-l subordonau principiului na\ionalit[\ii”. Autenticii urma=i ai vechilor liberali, condu=i de aceast[concep\ie, sus\ine redactorul *Timpului*, nu erau liberalii contemporani, ci adversarii acestora, conservatorii modera\i, care erau de principiul c[“e mai bine s[ ]naint[m]ncet, dar p[str`nd firea noastr[ rom`neasc[, dec`t s[ mergem repede ]nainte, dezbr[c`ndu-ne de d`nsa prin str[ine legi =i str[ine obiceiuri”. Suportul social al celor ce g`ndeau astfel — specific[Eminescu mereu,]ncep`nd cu influen\a austriac[ — era \[r[nimea, “singura clas[ pozitiv[“, =i “cea mai conservatoare ]n limb[, port, obiceiuri, purt[torul istoriei unui popor, na\ia ]n ]n\elesul cel mai adev[rat al cuv`ntului”. Pentru salvarea na\ional[— opina scriitorul,]n “prelec\iunea” din 1876, =i nu =i-a modificat, dup[aceea, convingerea — erau necesare trei condi\ii: “stabilitatea, adic[guvern monarhic, ereditar, mai mult ori mai pu\in absolut; munc[, adic[excluderea proletarilor condeiului de la via\a public[a statului =i prin asta silirea lor la o munc[productiv[“, =i “economie”,]n sensul de bun[chivernisire a avutului public =i individual. Elogiul muncii, singura surs[a bog[\iei sociale, este un laitmotiv al publicisticii eminesciene. “}n munc[e m`ntuirea”, afirm[

Eminescu textual =i aceast[convingere]i anim[toate demersurile. }n spiritul muncii vede el reorganizat]nv[\[m`ntul rom`nesc, spre eliminarea parazitismului social =i formarea de noi clase “pozitive”. Disociindu-=i prin aceasta “filosofia practic[“ de “ filosofia teoretic[“,]ndatorat[lui Shopenhauer, proiectat[pe o viziune a neantului cosmic, poetul nostru na\ional face chiar din “pesimismul” s[u o surs[de activism.

Dumitru MICU. *Mihai Eminescu*]n vol. *Scurt[istorie a literaturii rom`ne*, I, *De la ]nceputuri p`n[la primul r[zboi mondial.* Editura Iriana, Bucure=ti, 1994, p. 255-257.

[...] De forma\ie =i voca\ie european[, fiu al unui popor care s-a n[scut =i s-a dezvoltat]n str`ns[=i permanent[leg[tur[cu civiliza\iile occidentale, care s-a bucurat de sprijinul puterilor apusene]n lupta pentru unitate, independen\[=i suveranitate na\ional[=i care pentru a deveni puternic “]nl[untru” =i respectat “]nafar[“ trebuia s[beneficieze din plin de rezultatele =tiin\ifice, tehnice, tehnologice =i de experien\a]n produc\ie a \[rilor europene avansate, Eminescu nu putea g`ndi altfel dec`t a=a. +i spre cinstea sa a g`ndit bine, pentru c[acesta era orizontul c[tre care,]n mod obiectiv, trebuia s[ne]ndrept[m.

Pornind de aici, de la necesitatea vital[pentru noi de a men\ine, dezvolta =i diversifica continuu contactele =i rela\iile de colaborare cu Apusul, Mihai Eminescu elaboreaz[o cuprinz[toare tactic[=i strategie privind politica noastr[extern[, prezent[=i viitoare. Prin tradi\ie, prin cerin\ele imperioase ale prezentului =i prin tendin\ele de evolu\ie]n viitor, politica noastr[extern[nu putea s[fie, dup[el, dec`t de larg[deschidere spre lumea civilizat[, de pace =i colaborare “ca egal cu egal” cu toate popoarele. “Ar fi regretabil, ar fi o nenorocire chiar pentru noi, aten\iona poetul, dac[a doua zi dup[recunoa=terea independen\ei noastre, am c[dea]n gre=eala ce o comitea odinioar[Grecia,]n loc s[ne inspir[m de politica noastr[tradi\ional[. }n ce const[aici tradi\iunea? Ea const[ ]n ceea ce ne impune chiar pozi\iunea noastr[geografic[, *de-a evita orice provocare fa\[cu puterile noastre vecine =i d-a]ntre\ine]ndeob=te cu toate puterile cele mai bune rela\iuni” (subl. n.)*. Proced`nd astfel, \in`nd mereu seama c[suntem o “\ar[mic[cu hotare foarte]ntinse”, plasat[geografic “]n mijlocul popoarelor =i mari =i puternice”, =i “]nv[\`nd de la str[mo=ii no=tri, care st[teau bine cu to\i =i nu se ap[rau dec`t de agresiune direct[“, vom reu=i, mai mult ca sigur,]=i exprima el]ncrederea, s[s[dim =i]n noi, =i]n popoarele Europei credin\a]n inteligen\a, abilitatea =i “tr[inicia rom`nilor”.

Soarta noastr[ca stat suveran =i independent, prezentul =i viitorul na\iunii rom`ne, nivelul de civiliza\ie =i de cultur[ al poporului rom`n depind,]n chip hot[r`tor, potrivit convingerii ferme a lui Mihai Eminescu, de noi, de]ncrederea deplin[ ]n for\ele

proprii,]n capacit[\ile noastre de g`ndire =i de munc[, de priceperea cu care vom =ti s[le folosim =i de politica pe care o vom duce “]nl[untru” =i “]nafar[“. }n tot ceea ce vom]ntreprinde pentru dezvoltarea puterilor noastre productive, pentru organizarea =i buna func\ionare a vie\ii social-economice =i politice autohtone =i pentru colaborarea fructuoas[cu vecinii =i cu celelalte popoare ale Europei, s[avem permanent]n vedere,]ndemna poetul, ca un veritabil strateg =i om politic,]nzestrat cu o mare putere de sintez[, de generalizare a experien\ei trecutului =i prezentului =i de prefigurare a viitorului, c[“Leg[turile de s`nge =i identitatea individualit[\ii na\ionale fa\[ cu unii, comunitatea tradi\iunilor istorice =i identitatea vederilor religioase fa\[ cu al\ii, ne deschid =i netezesc calea ]nr`uririi pacinice =i binef[c[toare pe care trebuie s[p[=im cu cea mai deplin[bun[credin\[. Astfel]n\elege societatea modern[misiunea statului rom`n; astfel rezult[ ea din istoria noastr[; astfel a fost conceput[ chiar de c[tre ]ntemeietorul neamului rom`nesc. *Niciodat[nu am fost elementul st[p`nitor, niciodat[ nu s-a manifestat ]n noi chiar nici tendin\a de a supune pe al\ii, ci totdeauna rom`nul s-a mul\umit a fi ad[postit =i a se dezvolta pe p[m`ntul s[u: dac[ vom urma =i ]n viitor tot astfel l[s`nd]n pace pe cei ce ne las[ ]n pace =i tr[ind]n bun[ ]n\elegere cu cei ce nu ne jignesc, vom aduce societ[\ii europene =i]ndeosebi statelor vecine serviciul pe care nici un alt stat nu-l poate aduce, deoarece nici unul nu are cu popoarele de primprejur leg[turile pe care le avem noi” (subl. n.)*.

Str[lucit[prezentare a tr[s[turilor definitorii fundamentale ale naturii =i conduitei istorice a poporului rom`n. Genial program de ac\iune. Magnific[ pledoarie pentru pace, pentru bun[ ]n\elegere cu toate popoarele =i ]n primul r`nd cu vecinii, pentru cooperare =i colaborare interna\ional[ ]ntr-un climat de]ncredere =i]n\elegere reciproc[=i pentru d[inuirea ve=nic[, liber[, independent[=i suveran[a poporului nostru]n vatra str[mo=easc[.

*

Ajung`nd, ]n acest punct, final, al ]ncerc[rii noastre de a p[trunde, c`t de c`t, ]n universul eminescian, de a descifra, ceva, din tainele sale =i de a invita, =i pe al\ii, la un astfel de demers spiritual, se cuvine s[ rezum[m =i s[ punct[m, poate mai ap[sat dec`t am f[cut-o p`n[ aici, c[ Eminescu n-a fost, ]n sens strict profesional, nici filosof, nici istoric, nici economist, nici om politic =i nici pedagog, dar ]n toate aceste domenii geniul s[u a l[sat urme ad`nci; c[pasionat fiind de social =i preg[tindu-se temeinic s[activeze, cu toate puterile sale, pe acest t[r`m, a f[cut din gazet[rie, nu o surs[ de existen\[, ci un mod de a se exprima =i de a sluji, cu devotament, neamul =i \ara; c[ ]n critica tarelor societ[\i rom`ne=ti din a doua jum[tate a secolului al XIX-lea, n-a privit]napoi, ci]nainte, n-a pledat pentru]ntoarcere, ci pentru continuitate organic[=i moder-

nitate; c[restabilirea unit[\ii dintre con\inut =i form[ ]n plan social trebuia s[se realizeze prin munc[productiv[generalizat[la scar[na\ional[; c[fondul structurilor noastre economice, sociale =i politice putea fi adaptat la formele institu\ionale]naintate prin]ncurajarea, dezvoltarea =i modernizarea tehnic[;]nt`i de toate, a agriculturii =i apoi a industriei =i a celorlalte ramuri neagricole ale economiei na\ionale; c[ ]n aceast[ complex[, complicat[ =i anevoioas[ rea=ezare na\ional[ erau chema\i s[ se implice to\i =i ]n primul r`nd statul; c[se legitima numai acea politic[intern[=i extern[care era de inspira\ie =i finalitate rom`neasc[; =i c[ patrio\i, sinceri preocupa\i de prezentul =i viitorul \[rii, sunt nu acei care ]=i urm[resc propriul interes, ci cei care lucreaz[, ]nainte de toate, ]n folosul prop[=irii neamului ]ntreg, al a=ez[rii lui ]n r`ndul na\iilor civilizate, independente =i suverane ale lumii.

Rezum`nd, =i mai mult, ideile-for\[ ale medita\iilor economice eminesciene, credem c[ nu cutez[m prea mult dac[ spunem c[ ele se structureaz[ =i se sprijin[ pe progres agrar-industrial, pe compensarea prin munc[, pe protec\ionism, pe unitate, neat`rnare, independen\[=i suveranitate na\ional[, pe deschidere, cooperare =i colaborare cu civiliza\iile avansate ale lumii =i pe pace.

Ad[ugate la valorile perene, nemuritoare ale crea\iei poetice =i literare]n general, toate acestea se constituie]n noi dovezi =i]n noi argumente ce vin]n sprijinul concluziei de maxim[generalitate c[Mihai Eminescu este, nu numai omul deplin, total al culturii noastre na\ionale, ci =i ETERNUL nostru.

Vasile C. NECHITA.]n vol. *Unitatea, independen\a =i suveranitatea na\ional[, ideeax[a operei eminesciene*]n vol. *Medita\ii economice eminesciene.* Colec\ia “Eminesciana”. Editura Junimea, Ia=i, 1989, p. 304-308.

[...] P[strarea =i afirmarea na\ionalit[\ii noastre Eminescu nu o vedea posibil[dec`t prin dezvoltarea bazei materiale, economice, ]n urma c[reia s[ vin[ odat[ cu emanciparea de exploatarea social[ =i emanciparea na\ional[, adic[ afirmarea personalit[\ii sale culturale =i na\ionale. }n acest sens va proclama cu ]nsufle\ire ]n *Timpul* (20 octombrie 1881): “... na\ionalitatea rom`n[, ca oricare alta, are dreptul]nn[scut de a-=i ap[ra mo=tenirea ei istoric[=i munca ei de orice alt element str[in”. }n acela=i sens, dar cu alte cuvinte, ideea este repetat[ ]n *Timpul* (3 septembrie 1881). Ideea aceasta, adev[rat laitmotiv, revine mereu =i mereu; cit[m numai *Timpul* (26 ianuarie 1882): “Nu zicem ca sub cerul acestei \[ri s[nu tr[iasc[=i s[nu]nfloreasc[oric`\i oameni de alt[ origine. Dar ceea ce credem, ]ntemeia\i pe vorbele b[tr`nului Matei Basarab, e c[\ara este,]n linia]nt`ia, elementul na\ional =i c[e scris]n cartea veacurilor ca acest element s[determineze soarta =i caracterul acestui stat”.

+i]n aceast[direc\ie, ca]n toate meandrele sim\irii poetice =i ale g`ndirii social-politice, Eminescu r[m`ne acela=i, mereu]nsetat de justi\ie, crainicul cel mai pur =i mai]naripat al zorilor de dreptate, pe care le dorea s[vin[=i pentru poporul acesta, at`t de nedrept[\it secole de-a r`ndul, prin impil[rile de tot felul, de din[untru =i de dinafar[.

Eminescu acord[o deosebit[aten\ie =i raporturilor interne — dintre diferitele clase =i p[turi sociale ale na\iunii — situ`ndu-le ]n permanen\[ ]n lumina unei consider[ri etice; el nu va privi aceste rela\ii doar ca simple raporturi de for\[ economic[, ci le va supune unei severe aprecieri de natur[ justi\iar[, urm[rind astfel c`t[dreptate sau nedreptate se manifest[ ]n aceste rela\ii.

Se =tie c[ ]n]ntreaga g`ndire social-politic[ nutre=te o ad`nc[, nest[p`nit[repulsie fa\[de fenomenul exploat[rii,]n orice form[=i pe orice plan s-ar manifesta. Aversiunea aceasta era deci firesc s[se manifeste =i contra p[turilor parazitare ale societ[\ii, contra celor ce f[r[a produce ceva util societ[\ii]=i]nsu=esc o parte important[, cea mai mare din produsul na\ional, realizat prin truda fizic[=i intelectual[a celor ce muncesc din greu.

Eminescu dezvolt[ ]n acest sens — bazat pe constatarea c[bunurile realizate de p[turile productive sunt]nsu=ite]n cea mai mare parte de p[turile parazitare — o adev[rat[teorie =i o critic[acerb[a p[turilor suprapuse =i — derivat[din aceasta — o teorie a compensa\iei muncii. Am putea chiar afirma — f[r[a risca s[fim acuza\i de simplific[ri =i asimil[ri for\ate — c[a=a-numita xenofobie eminescian[(mai bine spus atitudinea de legitim[ap[rare a poporului muncitor fa\[de tendin\ele economico-acaparatoare =i de dominare manifestate de unii str[ini) este, dac[nu de-a dreptul derivat[din teoria pur economic[a p[turilor suprapuse,]n orice caz o categorie subordonat[acesteia. +i e normal s[fie a=a, cunosc`nd c[ atitudinea sa ardent justi\iar[ izvor[=te din viziunea de profunzime, ]n care fenomenele economice =i dinamismul acestora ocup[ un loc primordial. }ns[=i teoria compensa\iei, enun\at[, ]ndr[git[ =i ap[rat[ de Eminescu, de\in`nd un loc important]n g`ndirea sa economico-politic[, este fundamentat[pe principii etice-justi\iare.

Conform acestei teorii, orice om, orice clas[au obliga\ia de a restitui societ[\ii cel pu\in echivalentul serviciilor =i bunurilor ce aceasta le ofer[. Societatea are a=adar dreptul de a cere oric[rui om echivalentul bunurilor consumate sau serviciilor folosite de acesta, bunuri sau servicii puse la dispozi\ia lui de societate, din munca celorlal\i membri ai societ[\ii. }n g`ndirea social[, economic[=i politic[deopotriv[a lui Eminescu, fiecare bun consumat sau serviciu primit reprezint[o poli\[tras[asupra muncii sociale, poli\[ce trebuie]n mod obligatoriu s[aib[o acoperire, un echivalent de munc[ce urmeaz[a se restitui societ[\ii. }n acest sens se adreseaz[el tuturor celor ce pretind drepturi: “+i ca s[=tim c[ave\i dreptul de a pretinde, s[ ]ntreb[m ce produce\i?”.

Oric[rui drept formulat de cineva asupra unor bunuri materiale sau servicii din partea societ[\ii, trebuie a=adar s[-i corespund[tot at`tea datorii c[tre aceasta. Echivalen\a aceasta obligatorie a dreptului cu datoriile corelative, corecta compensa\ie a muncii de c[tre oameni sau clasele sociale demonstreaz[ c`t se poate de clar inexorabilitatea caracterului etic-justi\iar al raporturilor sociale]n g`ndirea lui Eminescu.

Aceea=i idee de dreptate constituie r[d[cina, substratul convingerilor sociale =i-i impune denun\area exploat[rii de clas[, at`t ]n domeniul rela\iilor de munc[ propriu-zise, c`t =i]n materie de proprietate. De la]nceputul vie\ii sale intelectuale — dup[primele lecturi cu caracter social — pe tot parcursul crea\iei sale, chiar dup[1883, Eminescu se manifest[,]n versuri =i proz[, sincer revoltat de soarta celor nedrept[\i\i, lupt`nd pentru dreptate social[. Este suficient a ar[ta c[ incendiara poezie *}mp[rat =i proletar* este conceput[ ]n epoca studen\iei vieneze, parc[ pentru a demonstra c[, ]nc[ de la ]nceput, poetul ia partea celor umili =i s[raci. +i ]n 1888 — deci dup[ prima sa ]mboln[vire, ]n *Rom`nia liber[* (20 noiembrie 1888), cerea “o mai mare echitate]n rela\iile de munc[“. Tot con=tiin\a]i impune s[apere proprietatea rural[mic[chiar]mpotriva unei propriet[\i mijlocii: “Crearea unei propriet[ri rurale de mijloc — afirm[Eminescu]n *Timpul* (17 iulie 1879), — se traduce]n tirania (cite=te exploatarea — n. n.) capitalului mic asupra muncii”. Avem convingerea c[ ]nse=i opiniile lui despre func\ia armonizatoare a statului]ntre interesele de clas[ ]=i au sorgintea]n credin\a c[numai]n acest mod se poate realiza mai sigur =i mai grabnic mult dorita dreptate social[. Din aceast[considerare etic[deriv[la Eminescu =i datoria de a fi respecta\i to\i produc[torii pe a c[ror munc[=i pe ale c[ror sacrificii se sprijin[ ]ntregul edificiu social. +i]ntre ace=ti produc[tori pe primul plan se situeaz[\[r[nimea, c[reia]i]nchin[odat[cu profundul s[u respect o dragoste fierbinte. Lumea rustic[, rural[, conserv`nd esen\ele categoriale ale spiritualit[\ii rom`ne=ti, are o g`ndire =i sim\ire proprii. Eminescu, ]ntruchip`nd aceast[spiritualitate, reprezint[expresia =i exponentul ei. Fenomenul explic[apropierea =i chiar cufundarea poetului]n via\a satului =i a \[r[nimii.

}n fine, ideea de dreptate reprezint[substratul convingerilor sale potrivnice exploat[rii unui neam de c[tre altul, ce se]nt`lnesc ]n ]ntreaga oper[, reg[sindu-se ca un laitmotiv, ca un fir director. Fie c[ se refer[ la rom`nii de dincolo de hotare, fie la cei din[untrul hotarelor \[rii, Eminescu este acela=i vajnic ap[r[tor al drepturilor neamului s[u.

}n *S[facem un congres,* el se ridic[ ]mpotriva nedrept[\ilor f[cute rom`nilor din Transilvania. }n manuscrisul 2257 f. 31 v., referindu-se la asuprirea rom`nilor de c[tre maghiarii din Transilvania, exclam[: “Ap[sa\i voi! P`n[ ce ura noastr[ pentru voi nu va mai fi un sim\[m`nt, ci o ra\iune, nu psihologie, ci logic[. +i e teribil[ura cea sur`z`nd[a logicei — ea (e) justificat[, c[ci e justi\ia. Este ura sur`z`nd[, ura sclavului fa\[cu tiranul s[u, este condi\iunea legat[de tranzac\iunile dintre unul =i altul”.

Dac[ar fi s[ni se cear[a ar[ta ideea dominant[a g`ndirii social-politice eminesciene, care fundamenteaz[ =i d[ substan\[ ]ntregii opere, at`t literare c`t =i politice (c[ci ele nu pot fi ]n nici un fel desp[r\ite), am reda din *Timpul* (17 decembrie 1881) urm[torul citat de ]nsemn[tate crucial[ nu numai pentru vremea sa, ci =i pentru timpul nostru =i pentru toate timpurile ce vor veni, c`t va exista neamul rom`nesc: “Chestiunea de c[petenie pentru istoria =i continuitatea de dezvoltare a acestei \[ri este ca elementul rom`nesc s[r[m`n[ cel determinant, ca el s[ dea tiparul acestei forme de stat, ca limba lui, ]nclin[rile lui oneste =i generoase, bunul lui sim\, c-un cuv`nt geniul lui s[r[m`n[=i pe viitor norma de dezvoltare a \[rii =i s[p[trund[pururea aceast[dezvoltare. Voim statul na\ional, nu statul cosmopolit... Voim ca stejarul stejari s[produc[, nu meri p[dure\i”.

La o tensiune de aceea=i]n[l\ime, cit[m]nc[dou[fragmente antologice, primul, din *S[facem un congres*, constituind ambele crezul s[u de o via\[ ]ntreag[: “Suntem rom`ni, vrem s[ r[m`nem rom`ni...”, iar cel[lalt din mss. 2257, fila 32 v: “E pietroas[=i-ncovoiat[calea drept[\ii, dar e sigur[“. +i Eminescu a ales =i a mers pe aceast[cale care l-a dus la nemurire. Se reg[sesc etnicul =i eticul, elemente matriciale gemene]n pl[mada eminescian[.

Dreptatea constituie la Eminescu nu numai r[d[cina convingerilor social-politice, nu numai substratul din care-=i trage seva g`ndirii, ci =i un principiu de ac\iune, al[turi de munc[ =i adev[r: “Ceea ce sim\im cu to\ii ]ns[ sunt relele reale, care b`ntuie \ara, rele care nici nu au a face m[car cu principiile conservatoare sau cu cele liberale =i pentru a c[ror]nl[turare nu se cere dialectic[=i oratorie, ci munc[, echitate =i adev[r” *(Timpul,* 9 decembrie 1882).

Poate c[dac[i-ar fi fost dat s[mai tr[iasc[plenar un num[r suficient de ani, peste pragul celor numai 33 de ani de mare av`nt creator, dac[ natura =i ritmul ocupa\iilor sale zilnice i-ar fi permis desf[=urarea ]ntr-o atmosfer[ mai senin[ a studiilor ]n acest domeniu, poate ne-ar fi dat, cu anticipa\ie de genera\ii, g`ndirea practic[, filozofia etic[=i politic[pe care eram]ndrept[\i\i a o a=tepta de la omul cel mai deplin al culturii noastre.

Dar, din nefericire, aceasta nu a fost dat s[fie.

Ne-au r[mas culmile atinse de el]n numeroase domenii literare,]n activitatea publicistic[,]ntreaga via\[ ]nchinat[neamului, pe care l-a iubit ca nimeni altul =i c[ruia i-a l[sat cel mai de pre\ legat: speran\a =i]ncrederea]ntr-un viitor de dreptate na\ional[=i de respect al demnit[\ii umane, aureolat de nimbul adev[rului, binelui =i drept[\ii.

C. JORNESCU, C. PETRESCU. *Eminescu —]nalt[con=tiin\[justi\iar[*]n vol. *Valori etice]n opera lui Eminescu*. Editura Minerva, Bucure=ti, 1989, p. 168-173.